

NEGYVEN ÉV MAGYAR MÉRLEGE

Az értelmiség szerepe tegnap és ma

Kondor Katalin: A Kádár-korszak alatt rengetegszer hallottam, hogy az a rendszer nem szerette az értelmiséget. És amikor elgondolkoztam ezen a mondaton mostanában, akkor rájöttem, én még nem éltem olyan rendszerben — ezen az elmúlt negyven évem kell érteni —, amikor szerették az értelmiséget.

Gyurkovics Tibor: Szerintem a Kádár-rendszer gyökereiben értelmiségtelen volt, a szemléletében az volt! Nem azért, mert nem alkalmazta, mint számárba a csipős paprikát, az értelmiséget, hanem azért, mert az értelmiség egy foszlékony anyaggá vált. Nem is volt. En úgy fogom föl, hogy az értelmiségtelenség ott kezdődött, hogy osztályokra tagolta a társadalmat, és így az értelmiség egy osztályérdeket képviselő csoport. Tehát eleve ellenség: 45-ben a Kommunista Pártnak, aztán Rákosiinak, aztán Kádárnak. Ehhez még hozzájárult természetesen az, hogy ugyan Rákosi szerencsés kopaszágával több nyelvet beszélt, Kádár viszont egyszerű lény volt, függetlenül politikai tehetségétől. Lehet, hogy ellenérzést kelt az emberben, esetleg kisebbségi érzést. En az értelmiséget nem osztályának vagy valami másnak fogom fel, hanem elsősorban egyedenként. Az értelmiség nem egy húsdarab, nem a feje a disznónak meg a farka meg a füle, hanem a kocsonya főzetik! Ez a kocsonyaság az értelmiség! Hiszen ilyen értelemben nem elég egyszerűen egy diploma, nem elég a származás, nem elég a képzettség, hanem valamilyen speciális életmenet, ami úgy kb. negyvenéves kor körül alakul ki, amikor az ember értelmiséggé válik.

Kondor Katalin: Milyen ismérvek alapján lehet tehát rámondani valakire, hogy értelmiségi?

Gyurkovics Tibor: En azt hiszem, ez intelligencián múlik, amelyhez a szakmai ismeretek is hozzátartoznak, elsősorban mégis világszemlélet.

Kondor Katalin: Gondolom, ehhez azért hozzátartozik, hogy tudjon hatni az illető. Lehet, hogy idealista vagyok, de én azt képzelem mindig, az értelmiségnek nagyon-nagyon fontos szerepe, hogy hasson. Vagy a művészeteken keresztül, ha éppen művészesember, vagy ha mondjuk tanár, akkor a tanítványaira hasson. Mert hogy ők milyen szellemi utrautalóknak, az nagymértékben függ a tanártól. Aki, ha igazi értelmiség, akkor ez az utrautaló nagyon gazdag lesz. Ugyanakkor fönttartom azt a véleményemet, hogy Magyarországon nem szeretik az értelmiséget. Mert ha valakinek nem teszik lehetővé, hogy viszonylag jól megéljen, hogy ha azt érzi, nem fontos — márpedig ez a két ismérvi a tanároknak teljesen igaz —, akkor semmiféle szempontból nem töltheti be az értelmiség szerepét.

Lengyel László: A Kádár-rendszer idején a hatalom kompromisszumot kötött a társadalom jelentős rétegével egyfajta kispolgárosodás érdekében. Erre a célra az értelmiségnek egy jelentős részét fölhasználták. A kispolgárosodás bizonyos értékeket tovább adott ezzel az értelmiséggel, és maga is átvette. Csakhogy ez a „ti gazdagodjatok, mi foglalkozunk a politikával” az értelmiségnek egy más részét a perifériára szorította. Az ugyanis olyan értékeket kívánt közölni a társadalommal, amelyek nem illettek bele ebbe a rendszerbe. Van viszont valami, ami a Kádár-rendszerrel elvitathatatlan: a hatvanas évektől a szakértelmiségnek egy olyan tömeget teremtette meg, ami nagyban különbözik a korábbi rendszerek értelmiségjétől, tehát a két világháború közötti, az ötvenes évek értelmiségétől. Ez a mai negyvenes nemzedék. Tagjai a maguk szakmáját jól

rosszul, de inkább jobban, mint a tegnapiak, értik, és a lehetőség szerint igyekeztek kivonni magukat a politikából.

Az igazi kérdés szerintem most alakul: vajon mondhatjuk-e 1991-ben, hogy nem szeretik az értelmiséget? Mondhatjuk-e akkor, amikor a kormány csak értelmiségiekből áll? Amikor a parlamentben csak értelmiségiek ülnek, nincs is más. A társadalom nem szereti őket? Hát megválasztotta! És minden egyes közvélemény-kutatás, választási elemzés azt mutatta, hogy ha odárja valaki a neve elé, hogy dr., akkor ezzel már előnyt szerzett. Ez aztán orvosokat, állatorvosokat is, jogászokat is ad a parlamentbe. Írókat is. Na most furcsa dolog, de ezt a paradoxont átéljük; azok az írók, azok az értelmiségiek hozzák a törvényeket, azok csinálják a kormányzati politikát, akiknek most maguknak kellene elérni, hogy az értelmiség együtt működjék velük.

Hegyí Béla: Aki politizál, az már nem író!

Tamás Pál: En azt hiszem, itt nem az értelmiségi kormányból ábrándultak ki. Ez az új politikai elit egyelőre — az egyelőre még hány évet fog jelenteni, nem tudjuk — nem igazán profi módon működik. Sem a kormány, sem az ellenzék. Most hirtelen három nagyon is eltérő szerepet látok. Először is van egy csoport — ez se homogen — amelyiknek az volt a dolga, hogy a társadalomban ideológus legyen. Ez különféle szerepekben értéket próbált adni a társadalomnak. Ezzel az elit értelmiséggel azért az előző rendszerek megkíséreltek valamilyen alkukat kötni, megvásárolni egy részét, megfélemlíteni a másik részét, ahogy Lengyel László mondta, kifordítani a harmadik részét, de ezekkel személyre szólóan foglalkoztak. Mi legyen Illyéssel, mi legyen Csoórral? Az értelmiségpolitika is mint műfaj ebben a millióben ezekre vonatkozóan született meg, mint egy válfaja a szakpolitikáknak.

A másik csoportot azok az emberek alkotják, akik ebben a régióban mindig is nagy tömegben voltak és nagy tömegben lesznek: az állami állásokban lévő diplomások. Tehát olyanok is, akiknek nem a piac kell működniük, hanem a Nemzeti Színháztól a falusi iskoláig az államnak kellett a benne dolgozókat eltartania, legalábbis eddig az állam tartotta el őket. Ha az állam szegény volt, vagy olyan, amelynek másra kellett valamilyen oknál fogva a pénz, akkor kevesebbet adott. Ezekből az emberekből kevésbé félt a hatalom. Ugyanis ha valamilyen embercsoportból sok van együtt, akkor még ketrecekbe zárva is fenyegetőek. Ha viszont el vannak osztva falusi iskolákba, akkor nem fenyegetőek. Akkor nagyon könnyen lehet őket izolálni. Végül a harmadik csoportba azok a szakértők tartoznak, akik a piacon fognak működni. Szerintem mind a három csoport megmarad.

Hegyí Béla: Tekintsünk a jövőbe. Teljesen világos, hogy mindent a piaci érdekek fognak irányítani. Ezt el kell fogadni, ez tény. A kultúra is a piaci érdekeknek és törvényeknek lesz alárendelve. Már is így működik.

Lengyel László: Nagyon furcsa ez közgazdász-szemmel nézve. Azért a nyugat-európai vagy amerikai kultúra az elmúlt időszakban hallatlanul felértékelt bizonyos művészeti tevékenységeket. Csak hogy példát mondjak. A komolyzene hallatlanul fölértékeltelődött.

Hegyí Béla: Másképp tenem föl a kérdést: vajon nem megy-e tönkre a nemzeti kultúra? Nézzük meg például Franciaországban, hogyan próbálnak összefogni a nemzeti filmművészet megmentéséért!

Augusztus 25-én, vasárnap délután a Kossuth adón hangzott el a Rádió Kaszinó újabb műsora, mely ez alkalommal az értelmiség szerepével foglalkozott. A beszélgetés résztvevői: Gyurkovics Tibor író, Hegyí Béla lapszerkesztő, Kondor Katalin újságíró, rádiószerkesztő, Lengyel László közgazdász és Tamás Pál szociológus voltak. A műsort Kondor Katalin vezette és szerkesztette. A diskurzust teljes egészében, terjedelmi okokból, közölni nem tudjuk, így csak néhány fontosabb, olvasóink érdeklődésére is számot tartó részletet emeltünk ki.

Vagy egy sor más helyen a nemzeti színházak megmentéséért! Azért, hogy az amerikai, kommersz kultúrával szemben megőrizze a nemzeti kultúrát!

Lengyel László: Ez teljesen igaz, én csak azt mondtam, hogy bizonyos művészeti tevékenységeket nagyon felértékelt az elmúlt időszak. Más oldalról viszont az is igaz, hogy egy elég-

tőenség nagyjai és kicsinyei két-három éven belül olyan sokszor változtatták meg a véleményüket, a pártállásukat, olyan csúnya veszekedésekben lökték ki egymást különböző helyekről, olyan mértékben elvesztették azt a hitelt, amit mondjuk húsz-három év alatt fölépítettek, hogy tulajdonképpen az derült ki: amikor leginkább lett volna eligazításra szüksége a társadalomnak, akkor mondtak csódot. Tehát arra kellett volna válaszolniuk, hogy hol is vagyunk most? Mi dőlt meg? Hová megyünk? Merre tartunk? És én megértem a zavart. Mert ebben a zavarban az is közrejátszik, amit a közgazdászok nevében úgy tudok megfogalmazni, hogy én már jól értem a Kádár-rendszerrel. Tudom közgazdaságlag hogyan néz ki, már egész jó tanulmányokat is csináltunk róla, csak az a baj, hogy most ezt nem értjük.

Gyurkovics Tibor: Furcsa azt hallani, hogy az embernek megroppant a gerince. En ezt nem érzem. Vizsgálom, valóban megroppant-e? En azt hiszem, a helyzet roppant meg! Ez nagyon nagy különbség, korábban hozzászóltunk, hogy a kívülállás az maga az ellenállás. En magam sem vagyok egy aktív politizáló író, tehát nekem a kívülállás elég volt ahhoz, hogy a Kádár-rendszerrel megtartsam a három lépés távolságot, és a tisztességemet, írói becsületemet megőrizsem. En nem akartam, mint Csoóri, „közélni”, vagy mint Konrád, kiutazni az országból. Tölem ez teljesen idegen volt. De azért a magam erkölcsi tartásával az írásaimban most is ugyanazt képviselem, mint negyven éven át. Azt hiszem, nagyon sokan vannak így, csak hogy a helyzet roppant meg, amiben itt rengeteg minden felszínre jött. Rengeteg ellentét, és általában — csúnyán kifejezve — egy-két figurától eltekintve, kis halak jöttek a felszínre, akik ezt a kevés élelmet habzsolják. A nagyobbak távol tartják magukat az aktív politikától.

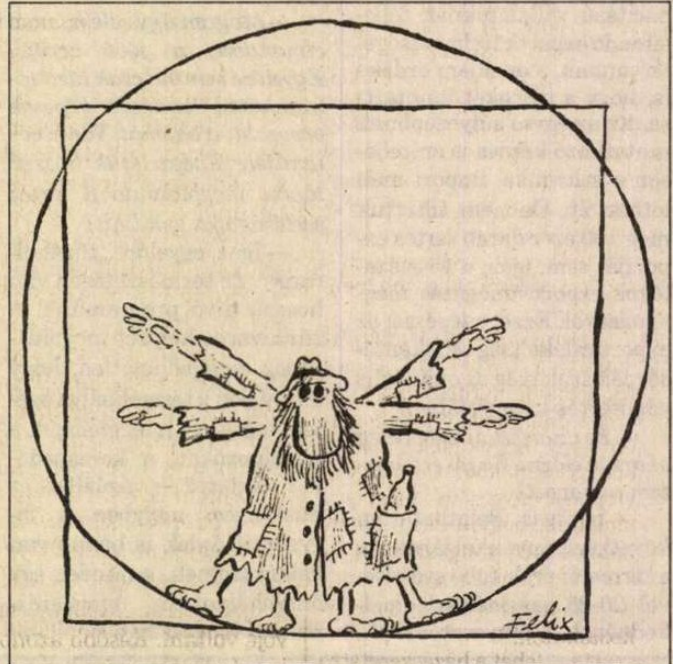
Kondor Katalin: Lehet, hogy furcsának fog tűnni, amit mondok, de szerintem egyáltalán nincs ellentmondás a között, amit Lengyel László mondott, és a között, amit Gyurkovics Tibor mondott. Mert ugye Lengyel László azt mondta, valamiféle gerincroppanás történt, és általános kavarodás van, amiből nem mi nem látunk ki, hanem általában nincsenek igazodási pontjai az embernek. Gyurkovics Tibor pedig azt mondta, hogy ő igenis megőrizte a gerincét. Ez igaz, az itt ülök tudják, hogy így van. Viszont azt gondolom, nagyon sokan ezt nem tudják, mert nem igazán halatlanszik bizonyos embereknek a hangja. Mégpedig azért nem, mert az általános politikai zavarban, csatározásban egy sereg ember nem kap igazi szerepet. Mégpedig azok nem, akik nem az aktuálpolitikát szolgálják ki. Természetesen a dolog nem úgy működik, mint a Kádár-korszakban. Senki nem rendeli be — remélem — az embereket, mondván: ez és ez a politikai irányvonal, és ön jobban teszi, ha ehhez tartja magát. Ma inkább nem törődnek velük. Nincs fórumuk, az újságírók nem velük foglalkoznak. Pedig ők képviselnék, legalábbis az én szememben, az erkölcset.

Csakhogy az ember, például, az újságíró, ha nem az aktuálpolitikai figurákat szolgáltatta meg, akkor szembetalálja magát olyan napi, munkahelyi bizonytalanságokkal, amit — én is tudok a rádiós példákban — rengetegen nem vállalnak. Most miért kapják én azért — mond-

nak a nemzeti-népi meritést. Azzal viszont egyetértett, hogy Magyarországon az értelmiséget Illyés Gyula képviselte. Vagy Németh László a harmincas években. Ok voltak a kristályosodási pontok. Tehát ilyen értelemben az előző rendszer az értelmiség példaképeiben az erkölcset is tisztelti.

Ma ilyen erkölcsei példát, én nem hiszem, hogy látunk. Hiába értelmiségi a kormány, és hiába áll doktorokból a parlament, ezt a fajta erkölcsi hitelt a nép előtt nem jeleníti meg. A kormány szándékában bizonyos erkölcösök, hiszen ismerjük ezeket a meglehetősen jó szándékokat. Ám ezek fenoménekben, egyéniségekben nem jelennek meg. És ha az ellenzékét nézzük, közöttük sincsenek olyan alkotói kiválóságok, hogy jó szívvel mondhasa az ember, hogy akármelyikük is nagyszerűen képviseli a magyar irodalmat. A legjobbakat is beleértve.

Tehát az értelmiség erkölcsi szerepbizonytalansága tünik legdöntőbbnek korszakunkban, s én ehhez képest a piaci kényzsereket is kisebbnek érzem. Az, hogy megdölgik egy író — bocsánat a kifejezésért —, nem érdekel. Magamat is beleértve. Eljen, próbálkozzon, de mondja a magát! És ezt a „magát mondást” erkölcsi értelemben értem.

gé elemesztő tömegkultúrával kell szembenéznünk, elsősorban az amerikaival, bár ez is inkább nemzetközi tömegkultúra. Itt viszont az a kérdés, vajon hosszabb távon Magyarország piacodása végez-e a magyar kultúrával, mint ahogy az elmúlt negyven év kultúrája is bizonyítja, amikor is nem volt piac, a halodlás mégis elkezdődött.

Gyurkovics Tibor: Egy momentumot, egy alapvető momentumot kihagytunk a beszélgetésből. Az értelmiséghez döntő módon hozzátartozik az erkölcsi vonás. Hogy ilyen nagy szerepe volt a Kádár-rendszerben az értelmiségnek vagy, mondjuk, az írók egy csoportjának, az abból fakadt elsősorban, hogy igenis meglehetősen sokan erkölcsi kiállásukkal hitelesítették valamilyen módon az ellenállást a sematikus Kádár-rendszerrel szemben. Ez egy döntő mozzanat. Tehát így az egész társadalom rokonszenye könnyen áramlott feléjük. En azt hiszem, ez alapvető.

Kondor Katalin: Feltétlenül, mert egyébként sem szeretném, ha a kultúrát, egy nemzetzenekultúrát, képzőművészeti kultúrát, stb. most itt összekevernénk az értelmiség szerepével. Mert a kettő ugyan rokon, de nem ugyanaz.

Hegyí Béla: Az értelmiség hordozója a kultúrának.

Kondor Katalin: Igen, de nemcsak annak a hordozója, hanem például egy erkölcsi magatartásnak is. Szerintem az értelmiség feladata egy általa jónak tartott, igaznak tartott eszmerendszert képviselni, és mondani, mondani a magát úgy, hogy mások is meghallják. És ha az emberek anyagi, állampolitikai avagy izlésbeli dolgok miatt nem tudják meghallani, amit az értelmiség közvetít, akkor természetesen elvesztí a szerepét.

Gyurkovics Tibor: Erre a szerepre kitűnő példa Illyés. Illyés nem csak jó író volt. Talán tudnék a saját korosztályát ille-

ják sokan — politikai bírálót, mert összeeresztem Lengyel Lászlót Gyurkovics Tiborral?! Inkább behívom a divatos politikai figurákat — ők ketten ugyanis jelen pillanatban nem igazán divatosak. És ha megengedik, legalább egy mondatban megfogalmazom azt, amit én az értelmiségről gondolok.

Az értelmiség akkor érzi magát jól, és most tényleg hagyjuk az anyagiakat, ha mondhatja, amit akar. Ha teret kap ehhez. Tehát ha idézik őt, ha emlegetik, ha erkölcsi mintául szolgál. Ehhez képest aztán teljesen mindegy, hogy színdarabot ír vagy közgazdászok, vagy éppen szociológus, vagy lapszerkesztő.

Gyurkovics Tibor: Ami itt kialakulóban van, az még nem ország, csak egy országoszerű dolog. De vannak vezető eszmék, pro és kontra. Nagyon fontos, hogy nemzeti erkölcs érezzük magunkat. Am hogy a nemzetet miképp fogom föl mint egységet, mint kultúregységet, az egy döntő kérdés az értelmiségre és az őt körülvevő emberekre nézve is. En azt hiszem, ezt nem szabad leszűkíteni. Tudniillik, ha a nemzeteszmét csak egy piros-fehér-zöld szalaggal föl pántlikázott szép boldogságnak tekintjük, az nem mindenkinek lesz erkölcsi eszmény. De az sem, ha nem ismerjük el azt a kultúrát, amihez tartozunk. Itt volt történetesen a pápai látogatás. Ha ezt merőben cinikusan és elutasítóan kezeltem, és fricskázom, mint Eörsi István barátunk ezt meg is tette, akkor az se szül jót. En is tele voltam már azzal, hogy még egy pápa, még egy pápa, még egy pápa, innen-onnan bujkál elő a pápa, de... Az nem lehet vita tárgya, hogy Magyarország ebbe a kultúrkörbe csatlakozott Szent Istvánnal, és azon megy tovább. Ha ezt cikizek, hogy úgy mondom, akkor nagyon nehéz egy olyan erkölcsi minimumnormát fölállítani, amelyben ez a nemzet élhet.

Lengyel László: Itt két dolgot nem teljesít pillanatnyilag a vezető értelmiség abból, amit elvárnanak tőle. Az egyik ez a bizonyos erkölcsi példamutatás, amit én kiegészítésként azzal, hogy egyfajta világnézeti, értékbeli eligazító szerepre is szükség volna. Mert mindenki várja, hogy mondjának már valamit! Mit kell nekem csinálni, ha munkanélkülivé válok például? Ez tehát az egyik kíváncsalom, amit nem teljesítünk, vagy nem teljesít ez az elit értelmiség.

A másik, ami keményen hangzik: a társadalom egyfajta cinikus szakértelmet is elvár. Tehát azt mondja: rendben van, nem vagy erkölcsileg tiszta, egy rafinált ügyvéd vagy. Lehet, hogy mint orvos, tartod a markodat, de tudsz vágni, és amikor vágatl, akkor utána nem hal bele a beteg. Lehet, hogy nem vagy feddhetetlen, de amit megírtál mint író, azt én szeretem olvasni. Na most, itt az a furcsaság, hogy az elsőt nem teljesítjük igazán, tehát a feddhetetlen, tiszta embernek a szerepét, aki eligazít a világban, és azt mondja: nagyjából erre lehet menni, de lehet arra is, csak... én így látom. De nem teljesítjük a szakértelmemen elvárásokat sem. Nekem az a véleményem, hogy mindkettőnek csak függetlenül, szabad világgéppel lehet megfelelni. A parlament pártok még egy ideig játszhatják, hogy megpróbálják hozzákötözni saját magukhoz az értelmiséget. A lapokat. A színházakat stb. Am ki fog derülni, hogy csak a függetlenek maradnak életben.

Hegyí Béla: Vajon hány évesek leszünk mi akkor?

Lengyel László: Valóban, az a tragédiája a kelet-európai értelmiségnek, hogy egy élet is elmúlhat, mire igazi változások jönnek. De még egyet mondom! Azt mondta valaki nekem Amerikában: Uram, maguk kalandos életet éltek! Hát hol történik mivelünk valami? Velünk semmi nem történik... Bezzeg maguknál...